

DÜŞÜNSEL FARKLILIKLARI ÇERÇEVESİNDE MEHMET ALİ AYBAR'I ANLAMAYI DENEMEK

Kurtuluş Kayalı

Türkiye sosyalizmi, hürriyetçi sosyalizm, fertçi sosyalizm gibi deyişler Mehmet Ali Aybar'ın en öne çıkmış kavramlarıdır. Bunlar üzerinde ağırlıklı bir şekilde durmak gerekmektedir. Aslında Türkiye sosyalizmi kavramı biraz da geçmişe dönük ve geçmişin bugüne bıraktığı miras üzerine odaklanmış bir yaklaşımın ipuçlarını taşır. Aybar Osmanlı'yı sınıfsal yapısı itibariyle bürokrasinin hakim olduğu ceberrut bir devlet olarak tanımlar. Böyle bir ortamda Cumhuriyet dönemine de sirayet etmiş şekilde bürokrasi ile halk arasındaki ayrımı sınıfsal bir ayırım olarak niteler. Bu işçi sınıfının gelişmediği şeklinde bir kanaate yol açsa da partiyi ağırlıklı olarak bir işçi sınıfı partisi olarak niteler. Fakat bu meyanda köylülüğe de önemli bir işlev yükler. Bu nedenle de onun ağzından çıkmış bir şekilde biraz da matrak geçer bir tarzda köylülüğün horlanma teorisinden söz ederler. Onun sadece köylülüğü kasteder bir tarzda değil, tüm ezilmiş insanlara gönderme yaparak – somut bir tepkiyi dillendirerek – “bize toprak vereceksin de şerefimizi, haysiyetimizi de verecek misin?” – sorusu karşısında meselenin bu anlamda bir tarz duygu sorunu olduğunu da belirtir. Nitekim oldukça geç dönemlerde kafasına yer etmiş bir şekilde fertçi sosyalizm, sosyalizm birey içindir deyişini telaffuz eder. Vietnam deneyimi sırasında bireyin sosyalizm için olmadığına, sosyalizmin birey için olduğuna iyice inandığını beyan eder. Böylesi bir nitelermeyi daha 1940'lı yıllarda bir yazısında ifadelendirdiğini belirtir.

Türkiye şartları derken etnik farklılıktan, mezhepsel farklılıktan, daha da belirgin olarak üstyapı değerleri konusundaki farklılıktan bahseder. Bu nok-

tada üstyapı unsurlarının belirleyiciliğinin belki de Türkiye’de en ileri ölçüde kabullenen sosyalist bir entelektüeldir. Ancak bu farklılığının Türkiye’nin sosyalizme geçişini kolaylaştıracağı şeklinde bir düşüncesi yoktur. Bu vesileyle Althusser’in bu konudaki yaklaşımına göndermede bulunur. Bu noktadaki yazıları 1970 yılına doğru *Forum* dergisinde yayımlanmıştır. Taner Timur da sonradan okunmasını istemediği için kaldırdığı *Türk Devrimi ve Sonrası* kitabının önsözünde kendi düşünsel konumunu belirleyen üç entelektüelden, Althusser, Sartre ve Lenin’den söz eder. Althusser dışındaki iki entelektüel Türkiye’deki o dönemdeki düşüncenin en temel iki rüknüdür. Taner Timur daha sonra, çok daha sonra kaleme aldığı *Felsefi İzlenimler* kitabında Türkiye’deki etkili olan Batılı entelektüelleri olağanüstü sığ bir şekilde anlatmıştır.

Mehmet Ali Aybar’ın durduğu yeri daha iyi anlamak bakımından en öğretici tepki bariz bir şekilde iki yerden çıkar. Bu tepkiler birbirinden farklı varsayılan mahfillerin ne kadar birbiri içine geçtiğini gösterecek mahiyettedir. Onun Türkiye sosyalizmine yönelik eleştiri nitekim bariz bir şekilde ilk önce Sadun Aren’in tepkisinde somutlaşır. Nitelemeye yönelik olarak tek bir sosyalizm olduğunu ifade eder. 1968 Kasım Kurultayında Mehmet Ali Aybar’a yönelik tepkinin en basitleştirilmiş özeti Sadun Aren’in konuşmasında vardır. Biraz daha detaylandırılmış eleştiri Muzaffer Erdost’un “*Türkiye Sosyalizmi*” ve *Sosyalizm* (1969) kitabında vardır. Bu kitabın yayımlanmasından önce içindekiler, *Türk Solu* dergisinin orta sayfasında birkaç hafta yayımlanmıştır. İki birey de, iki grup da, kendileri milli demokratik devrim stratejisine yatkın olanlarla sosyalist devrimi savunanlar da meseleyi aynı şekilde anlamaktadırlar. Zaman içinde bu mantalite değişmemiş başka kesimler açısından da benimsenmiştir. Bu benimsenme eylemi de olağanüstü yaygın olmuştur. Aslında Çin sosyalizmi, Sovyet sosyalizmi ve Arnavutluk sosyalizminin tercih edilmesi de bu noktada şüphe izhar etmeyi beraberinde getirmemiştir.

Maocular da Türkiye sosyalizmi, özgün sosyalizm diye bir kavram kullanmamışlar, onlar da Osmanlı toplumunun feodal olduğu şeklinde bir kanaat ifade etmişlerdir. Bu noktada hemfikir olmak yaygın bir tercih olarak belirmiştir. Osmanlı toplumsal yapısının farklılığından kalkarak Cumhuriyet dönemini de farklı değerlendirmiştir Mehmet Ali Aybar. Belki de bu nedenle çoğu kişi, en başta Murat Belge ve Halil Berktaş olmak üzere Aybar’ı, sadece Aybar’ı değil Hikmet Kıvılcımlı’yı da Osmanlı toplumunu ATÜT olarak niteleyen grubun içine yerleştirmişlerdir. Somut bir başka örnek de DevYol’un bile Osmanlı toplumsal yapısını da içerecek şekilde özgünlüğe vurgu yaptığının ifade edilmesidir. Daha sonraki dönemde toplumsal yapıların özgün niteliklerine yapılan vurgu da hiçbir zaman nazar-ı dikkate alınmamaktadır. Osmanlı’nın Cumhuriyet döneminde izdüşümünün

olmayacağı anlayışı gibi sosyalizmin bir ve tek olacağı şeklinde bir kanaat oluşmuştur. Zaman içinde bunun değişmesi Avrupa komünizminin gündeme gelmesiyle aşılmıştır. Her anlamda her şeyin evrensel olduğu konusunda ısrarcı olanlar Mehmet Ali Aybar'ın Güler yüzlü Sosyalizm, Türkiye Sosyalizmi gibi yorumlarının kelime kelime Avrupa Komünizminin tıpkısının aynısı olduğunu ifade etmişlerdir. Sovyet sosyalizmini sadakatle benimseyenlerin böylesi bir nitelemede bulunmaları şayanı hayrettir.

Sosyalizmin bir ve tek olduğuna dair kanaat hürriyetçi sosyalizm konusunda da kendisini korumuştur. Hürriyetin zaten sosyalizm kavramı içinde mündemiç olduğunu söyleyerek hürriyetçi sosyalizm kavramını kullanmanın sanki sosyalizmde hürriyet olmadığı şeklinde bir kanaate yol açacağını ifade etmişlerdir. Türkiye İşçi Partisi'nin parlamentarist olduğu şeklinde niteleme zaten bu tarz nitelemede bulunanların tepeden inmece olduğunu kanıtlayacak bir durumdur. Nitekim Türkiye'de o dönemde halk demokrasileri kavramı sıklıkla kullanılmıştır. Proletarya diktatörlüğü üzerinde tartışma yapılamayacak bir konu olarak tavsif edilmiştir. Böyle bir konu hiçbir şekilde tartışılacak bir mesele olarak düşünülmemiştir. Nitekim toplumun değişiminin yolunun devrim olduğu düşünülmüştür. Ve devrimin ebesinin zor olduğu şeklindeki Engels'in deyişi sıklıkla kullanılmıştır. Aydınlar işçi sınıfına dışarıdan bilinç taşıyacakları için de toplumun değişimi yukarıdan aşağıya doğru gerçekleşecektir.

Bu noktada özellikle TKP'lilere yönelik eleştiriler de bariz bir geçerlilik taşımaktadır. Hatta bu tarz tartışmanın yanı sıra TİP'e ve ondan öte Behice Boran'a yöneltilmesi hiç de yanlış görünmemektedir. Çünkü onlar da dönüşümün illaki parlamenter yolla olduğunu söylememektedirler. Dolayısıyla Leninizm eleştirisi ile yeni bir insan yaratma yolundaki mücadele aynı çerçevede gelişmektedir gibi görünmektedir. Zaten parlamentarist nitelemesi de boşu boşuna gerçekleştirilmemektedir. TİP'in her iki kesiminin eleştirisi de bu ana eksen üzerinde yükselmektedir.

Bir başka husus da Aybar'ın Kasım 1968 öncesi kongrelerde sürekli olarak söylediği "gençler Duhring, Proudhon, Rosa Luxemburg, Althusser okuyun" tarzındaki sözleri de sosyalizmden saptığının, sosyalist olmadığını kanıtı olarak kullanılmıştır. Aybar bunların yanında başka Batılı Marksistleri de işaret etse tepkiyle karşılaşacaktı. Çünkü o dönemdeki Batılı Marksist entelektüelleri okuma önerisinde bulursa da yoğun tepkiyle karşılaşılacaktı. Aybar'ın o dönem adından söz ettiği Luxemburg ve Althusser zaman içinde Türk sosyalistlerinin gündemine girecekti. Aslında son kongrede, Kasım 1968 kongresinde bu konu pek açığa vurulmamaya çalışılmıştır. Geçştirilmek yeğlenmiştir. Sadun Aren aykırı metinlerin okunmasının militanların ve sempatanların sosyalizmden uzaklaşmalarına vesile olacağını söylemiştir. Behice Boran da meseleyi o kadar abartmadan bu tarz

metinlerin elbette okunabileceğini ancak bunların konularının sadece kendi kuşaklarındaki insanların değil, onların torunlarının da gündeminde olmayacağını, olamayacağını ifade etmiştir. Genel anlamda söylenmeye çalışılan husus dönemin hiçbir biçimde Batı Marksist literatürü de dahil olmak üzere Batı literatürüne açık olmadığıdır.

O dönemin özelliklerine bakılınca bu noktada tek istisnanın Aybar'ın tutumu olduğunu görmek mümkündür. Aslında daha sonra bu mecrada uç veren görüşlere bakmak mümkün olsa da sözü edilen dönemde böylesi bir eğilim söz konusu değildir. Murat Belge yıllarca sonra benzeri düşünceler telaffuz etse de döneminde böylesi bir eğilim içinde değildir. Takriben on seneye yakın bir süre içinde Stalinizm eleştirisine yönelmiş ve Althusser'in temel metinlerini gündeme getirmiştir. Murat Belge'nin bu doğrultudaki tutumu Aybar'ın Althusser'i yanlış anladığı ve değişik açıklamalar muvacehesinde kendi içinde çelişkili bir şekilde yorumladığı tarzındadır.

Hilmi Yavuz da Murat Belge'nin Althusser'in ideoloji kavramını yanlış anladığını ifade etmiştir. Aslında sonraki dönemde bariz bir şekilde temel Batılı metinlere yönelmişlerdir. Bu durum önemli bir husus olarak ortadadır. Benzer Batılı entelektüellere yönelmeleri değil, bizatihi Batılı entelektüellere yönelmek söz konusudur. Söz konusu olan husus sadece Batılı entelektüeller değil meselenin Stalinist eksenden çıkarılmasıdır. Demokrasi çok daha hassas bir şekilde benimsenmiştir. Bu husus da Aybar'ın söylediklerinin öne çıkarılmasının bir vesilesi olmuştur. Zaman geçtikten sonra belli çevreler bariz bir şekilde daha farklı sayılabilecek bir noktaya gelmişlerdir. Belki de o nedenle *Neden Sosyalizm* (1987) başlıklı kitabını yazmıştır. Aybar'ın bu tarz bir müdahalesi Türkiye'de belli çevrelerdeki anlayışın nerelere gidebileceğini göstermektedir. Aslında sol liberal çevrelerin zaman içinde savrulması ile Aybar'la parti içindeki çevrelerin savrulması arasında paralellikler vardır. TBKP'nin 1987 yılında ortaya çıkması bunun tek örneği değildir. Sadece başka geleneklerden gelenlerin değil bizatihi Aybar sonrası TİP geleneğinin ve bu arada TKP'nin liberalleşmesi de söz konusudur. İkinci TİP'te bulunmayan Sadun Aren'in *Marksizm ve Gelecek* dergisindeki yazısı ondaki liberalleşmenin daha bir öne geçtiğini göstermektedir. Hatta Behice Boran belgeselinde 1960'lı yılların sonlarının hali ruhiyesine girerek Mehmet Ali Aybar'ın sosyalizmden saptığını ifade etmiştir.

Belki de her bir yaklaşımı anlamının turnusol kağıdı Sovyetlerin Çekoslovakya'yı işgali olmuştur. 21 Ağustos 1968 tarihli bu müdahale en erken bir şekilde Mehmet Ali Aybar'ın tepkiyle karşılaşmıştır. Nitekim darbeden bir ay sonra toplanan TİP Genel Yönetim Kurulu ayrışmayı ortaya çıkaran tartışmayı başlatmıştır. Bu tartışmada başat rol Behice Boran'ın değil Sadun

Aren'indir. Belki de daha sonraki dönemdeki eleştirel değerlendirmede en net ifadesini Sadun Aren'in sözlerinde bulmuştur. Aslında bağımsızlık, hürriyet ve Türkiye sosyalizmi vurgusu bu tartışmalar başladıktan sonra daha bir kapsamlı hale gelmiş ve daha bir açıklık kazanmıştır. Doğal olarak konu üzerinde duranlar tartışmayı farklı noktalarda odaklandırmışlardır. Daha önceki dönemde Sovyetler Birliği'ne yönelik tepki Aybar'da bu kadar vurgulanmış değildir. Aslında önceki dönemde düşünsel ayrışmanın emareleri görülmezken ya da bayağı örtük bir halde iken hemen Çekoslavakya darbesinden sonra ortaya çıkması bir anlama gelmektedir. Herşeyden önce tartışma daha bir derinleşmiştir. Özgünlük, özgürlük, bağımsızlık vurguları daha bir ete kemiğe bürünmüştür. Burada TİP içindeki tartışmanın tam netlik kazanmamasının nedeni MDD çevrelerinde daha net olarak Çekoslavakya işgalinin savunulmasına karşı TİP içinde bunun masum ve örtük bir şekilde savunulmasıdır. Belki de yasal duyarlılıklar bu noktanın gündeme getirilmesini engellemiş olmalıdır. Nitekim Kurultay boyunca Çekoslavakya meselesi neredeyse hiçbir biçimde gündeme getirilmemiştir. Zaten Çekoslavakya müdahalesine tepkinin abartıldığı şeklinde genel bir kanaat vardır. En azından parti içinden böyle bir tepkinin olağanüstü aşikâr olduğu nettir. Çekoslavakya meselesi bazı hususların anlaşılmasının yolunu daha bir açmıştır. Ve Aybar'ın milliyetçi olarak nitelenmesine vesile olmuştur. Hem solun içinden, hem de solun dışından. Tabii bu durumun en azından bir ölçüde abartılı olduğunu söylemek gerekecektir.

Bir de Aybar'ın teorik yaklaşımının derinlikli olmayıp sathi olduğu ve muğlaklık taşıdığı söylenmektedir. Belki aynı zamanda buna ilave olarak zaman içinde çelişkiler içerdiği de belirtilebilir. Böylesi üç ayaklı bir eleştiri net bir şekilde o dönemde siyaset içindeki düşünsel yönü olan hemen her aydına karşı da ifade edilebilir. Örneğin bürokrasi hususundaki tutum konusunda Atatürkçü bürokratlar ve NATO'cu bürokratlar arasında yaptığı ayırım bir tarz yönelimin bir ifadesi olarak anlaşılmaktadır. Böylesi bir nitelemesi, 1960'lı yıllardaki yaklaşımları ve politikası bakımından İsmet İnönü'yü önemli bir devlet adamı olarak görmesi bürokrasiye olumlu işlevler izafe etmesinin bir göstergesi olarak yorumlanabileceği gibi zaman zaman, hatta temelde eleştirel bir tutumu vardır. Bu tutumlardan birinden kalkarak Aybar'ı Avcıoğlu'na bir başkasından kalkarak da Küçükömer'e yakınlaştırmak bariz bir biçimde yanlış, en azından abartı olur.

Bunun karşısı, daha bir paraleli de Doğan Avcıoğlu'nun CHP içindeki Ecevit karşıtlarını, ayrılıktan sonraki Ecevit karşıtlarını, ki bunların başında Nihat Erim gelmektedir savunmalarına benzer bir şekilde olumlamaştır. Dickson Raporuna bakarak İsmet İnönü'yü Amerika tarafından nötralize edilecek kişilerin başında olarak nitelemesi ve onlara arka çıkmasıdır. Küçükö-

mer'in bir iki yıl sonraki metninde ise İnönü'yü büyük koalisyonunun yandaşı gibi gösterilmektedir. Bürokrasi konusundaki muğlaklık yanında derin teorik bir yaklaşımı olmadığı tabii ki söylenebilir. Ancak başkalarının da olmadığı gibi, başkalarının genelde bazı metinlerin mütercimi olarak meseleleri anlama eğilimlerine karşı Aybar'da meseleler üzerinde ciddi bir biçimde düşünmeye çalıştığı görülmektedir. Belki de teoriye tam tekmil hakim olmaması daha özgün düşüncelere yönelmesini beraberinde getirmektedir.

Belki de bir başkasının ağzından Mehmet Ali Aybar'ın yaklaşımı hem içerik olarak hem de daha edebi bir biçimde ifade edilmiş gibi görünüyor: "Asıl yazıda olmayan bir şeyi burada söyleyeyim. Burada, 'sosyalizm' üstüne yazarken, yüzde doksanında, bunun Marksist versiyonu üzerinde durdum. Şimdi çevreme ve geçmişe baktığımda, bunun da bir 'dilsel alışkanlık' olduğunu görüyorum. Bu çevre aslında 'Leninist' bir çevremiş ve olduğu kadar Marx, buraya Lenin kanalından gelmiş. Ama daha yaygın çevrelere baktığımızda olduğu kadar Lenin'in de Stalin'den süzülerek geldiğini görüyoruz."¹ 'Aslında burada ifade edilen düşüncenin on yıllarca sonra Aybar'a yaslanarak söylenen bir şey olduğuna dikkat etmek gerekmektedir. Aybar'a yaslanıp söylendiği de meşkur. Onların bu noktaya gelmeleri bir başka mecradan herhalde. Bir metinde özetlenen süreç böylesi bir nitelemenin kaynağı gibi görünmektedir: "Marksist gündemin üzerine kurgulandığı temel sorunsallar olarak, Sovyet pratiği ve Leninizm-Stalinizm eleştirisi yukarıda belirlenen ikinci aşamayla somutluk kazanan ve üçüncü aşamayla beraber üzerinde genel bir mutabakat sağlandığı söylenebilecek, ana referans noktaları olarak karşımıza çıkmaktadır."² Sonraki dönemde aydınların bundan etkilenmeleri söz konusu değil. Bahsettiklerinde temel farklılıklarını fark etmiyorlar. Onun ötesinde çoğunun ilgi alanlarından bu meseleler çıkıp gitmiş. Bu durum o kadar net ki ilginç olan nokta Türk sol düşüncesinin Stalin eksenli savunu yaparken artık Stalin eksenli eleştiri yapar noktaya gelmiş olması. Ancak her iki dönemin ortak özelliği düşünsel sığılıktır.

Bir de gelinen nokta açısından milliyetçilik nitelemesi, tabii eleştirel bir şekilde 1960'lı yılların neredeyse tüm sosyalist entelektüellerini hedef almış durumda. Mesele zaten başka bir bağlamda tartışılıyor artık. Neredeyse kimseler *Ulusların Kaderlerini Tayin Hakkı* ve *Marksizm ve Milli Mesele*'yi esas almıyor. Hele Sovyetler Birliği'ndeki bu konudaki uygulamaya hiç de dönüp bakmıyor. Zaten eski dönemde sosyalizme yönelenler kitapta yazılanlarla Sovyetler'de uygulananlar arasında bir fark olduğunu düşünmüyorlar ki?

1 Murat Belge, "Türkiye'de Sosyalizm Tarihinin Ana Çizgileri" *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Sol*, c.VIII, (ed. Murat Gültekingil), İletişim Yay., 2007, s.20.

2 Aylin Özman, "Sunuş", *Marksizm ve Sosyalizm Üzerine Düşünceler*, Mehmet Ali Aybar, (Yayına hazırlayan: Aylin Özman), İletişim Yay., İstanbul,2002, s.16.